

**НЕОТОМІСТСЬКА РЕФЛЕКСІЯ КАТЕГОРІЇ
«СПРАВЕДЛИВІСТЬ»**

С.І. Присухін

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

*«Шукайте перше Царство Боже та його справедливість,
а все це вам додасться»
(Мт. 6, 33)*

Постановка проблеми. Прагнення до справедливого облаштування світу притаманне людству з самого початку його існування. Питання про те, в чому полягає справедливість і як відрізнити справедливе від несправедливого завжди було предметом суперечок як простих людей, так і політиків, правознавців, філософів та теологів-богословів. Суперечки продовжуються до сьогодні. Вони породжують скепсис, тривалі дебати, які так і не привели до якогось спільного знаменника, це стало підґрунтям релятивізму, що піддає сумніву саму можливість знайти засадничі справедливості. Останнє приводить до того, що теорії держави і права втрачають категорію «справедливість».

Постала проблема зумовила подальшу розробку нового дискурсу справедливості з боку правознавців, філософів та інших представників гуманітарного знання, до якого належать і теологи-богослови. Досвід теоретичних досліджень орієнтує на те, що віднайти суттєві характеристики категорії «справедливість» не так просто. Отже, потрібно використати набутий досвід соціального вчення Церкви в спробах визначення категорії «справедливість» і розроблених у неотомізмі Івана Павла II пропозицій щодо конкретних шляхів її утвердження в суспільному житті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням сутнісних характеристик категорії «справедливість» були присвячені класичні праці Д. Ролза «Теорія справедливості», Ф. А. Хайєка «Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії» та О. Гьофе «Справедливість і субсидіарність»; в Україні до найбільш вдалих належить дослідження І. М. Луцького «Справедливість як філософсько-правова засада українського державотворення». Водночас поза увагою залишалися досягнення католицьких теологів-богословів, які в контексті соціального вчення Церкви також досліджували категорію «справедливість».

Мета статті. На основі аналізу праць соціального вчення та Івана Павла II, зокрема, дослідити теолого-богословське (неотомістське) тлумачення сут-

тевих характеристик категорії «справедливість» і запропонованих шляхів її досягнення в сучасному світі.

Основні результати дослідження. Становлення і розвиток категорії «справедливість» впродовж історії моралі і права було довготривалим і суперечливим. В античному світі справедливість сприймали як результат міжлюдської взаємодії і вважали, що справедливість є передумовою людського щастя (етика Аристотеля). Згодом справедливість стали тлумачити як основу етичних взаємовідносин між людьми, ще згодом як етико-правову модель вирішення суперечності між потребами і інтересами, міру допустимого в міжособистісних стосунках, соціально-політичних конфліктах тощо.

В сучасній етико-правовій культурі категорію «справедливість» тлумачать як «умовну належну рівновагу». Право категорію «справедливість» визначає як належну рівновагу: справедливий судовий розгляд, що серед іншого утворює належну рівновагу між спроможністю звинуваченого довести свою невинність і спроможність звинувачення довести провину» [1, с. 653], по-друге, право справедливість визначає як справедливий вирок (покарання), що врівноважує скоєний злочин, відплату за нього. В політичній теорії категорія справедливості віддзеркалює умови членства в певній соціальній групі (соціальна справедливість), а також принципи розподілу обов'язків і членства в межах соціальної групи (розподільна справедливість). З погляду права, розподіл почасти суперечить необхідній компенсації, яка слугує відновленню належної соціальної рівноваги (що існувала до порушення закону) [1, с. 653-654].

Платон у своїй «Державі» зображував справедливе суспільство, в якому різноманітні соціальні функції належно виконуються і належним чином врівноважуються. Таким чином, Платон заснував традицію ототожнення чеснот, справедливості з утвердженням загального добра. Така традиція стала домінуючою в християнському тлумаченні категорії справедливість і орієнтує сприймати її як головну цінність, чесноту соціально-політичного, соціально-правового устрою держави.

Неотомізм (у частині його соціального вчення) вбачає в справедливості бажану основу соціально-економічних і соціально-політичних відносин сучасного світу. Осмислення сутнісних характеристик людського життя як самореалізації особистості в термінах справедливості – характерна особливість соціального вчення сучасної Католицької Церкви.

Традиційно Католицька Церква категорію «справедливість» використовує для позначення таких дій і вчинків, які співпадають з обов'язками віруючої людини перед Богом, а значить і перед людьми. В Давньому Завіті справедливість тлумачиться в трьох аспектах: по-перше, праведний Бог дає людям законні права, які лежать в основі цього завіту – закон, якого мали дотримуватися всі мешканці Ізраїлю, по-друге, в тих випадках, коли Бог втручається в життя людей, щоб допомогти їм подолати гріх і стати на шлях спасіння, справедливість стає головним принципом такого втручання. Даруючи людям справедливість, Бог протидіє злу, неправедності, гріховності, сприяє тим самим поверненню грішників на шлях добра, праведності, можливості отримання Царства Небесного, по-третє, справедливість Бога підтверджують події в історії народу Ізраїлю. Інколи справедливість у Давньому Завіті тлумачать як вірність самому Завіту, що сприяє спасінню віруючих людей. Справедливість Бога карає, милує і водночас спасає людей.

У Давньому Завіті поняття «справедливість» є невід'ємним від поняття «праведність», тому останнє використовують як синонім поняття «справедливість». Праведність і справедливість у такому розумінні використовують для позначення дій і вчинків особистості, які співпадають з Божими заповідями. Праведність віруючої людини – це не лише морально-етична характеристика, а насамперед характеристика адекватної поведінки віруючої людини в межах заповідей Бога. Праведність особи тлумачать як кінцеву перемогу над власною гріховністю. Для поняття «справедливість» є характерним усвідомлення особистістю того факту, що в житті несправедливість, яка долається вірою, не виключає нової несправедливості, яка має бути знову подоланою як гріх. Визнаючи свою провину (несправедливість), віруюча людина має шанс отримати прощення від Бога і знову стати на праведний шлях (шлях справедливості). Праведність, як справедливість є невід'ємною характеристикою самосвідомості, самопізнання, рефлексії віруючої людини. Праведність як справедливість стає підґрунтям спасіння і отримання Царства Небесного. Спасенною буде та віруюча людина, на боці якої буде Бог. Тому в справі спасіння християнські пророки всі надії скеровують на божественну справедливість, яка стає однією з ключових умов спасіння і отримання Царства Небесного.

У Новому Завіті поняття праведності залишилося незмінним. Праведність тлумачилася як співвідносні з Божим волевиявленням дії і вчинки людини, які здійснюються на основі любові. Людей, які страждають за праведність (справедливість), називали блаженними. В посланнях апостола Павла справедливість є нерозривним зв'язком віруючої людини з Богом. На його думку, не лише дії і вчинки людини характеризують праведність – у ній обов'язково має бути присутня віра в Бога. На відміну від попередніх пророків Апостол Павло закликає віруючих до праведності не тому, що Бог дотримується завіту, а тому, що завдячуючи Ісусу Христу Він виявив свою справедливість до віруючих людей. Тому вони мають з подякою приймати справедливість Бога і не вихвалитися своєю праведністю перед Ним.

Сучасний Катехизм Католицької Церкви доповнює змістовний бік категорії «справедливість» соціальним (неотомістським) аспектом її тлумачення, що фіксує бажані соціальні умови, які «дозволяють товариствам і кожній людині окремо отримати те, що їм належить відповідно до їхньої природи і їхнього поклонання. Соціальна справедливість пов'язана зі спільним добром і виконанням влади» [2, с. 450]. Соціальна справедливість тісно пов'язується з активністю утвердження добра (Бога, життя) і водночас активним запереченням зла (диявола, смерті). Соціальна справедливість стає частиною більш широкої ідеї про повагу «трансцендентної» сутності людини. «Повага до особи передбачає повагу до прав, які випливають з її гідності як творіння Божого. Ці права передують суспільству і не потребують його визнання. Вони закладають фундамент моральної законності всякої влади: порушуючи чи відмовляючись визнати їх у своєму позитивному законодавстві, суспільство підриває свою власну моральну законність» [2, с. 451]. Зневажаючи особу, влада відчужує себе від людського співтовариства, а об'єктивно існуючі за даних обставин конфлікти вирішує за допомогою сили (насилства) з метою забезпечення недоторканості державних інтересів. Неотомізм прагне нагадати віруючим, а також людям доброї волі про недоторканість прав особистості, для того щоб їх духовно озброїти в боротьбі із соціальним гріхом.

Одним із головних церковних документів, що обґрунтовує адекватне розуміння категорії «справедливість» є Пастирська конституція про Церкву в сучасному світі «Радість та надія» (*Gaudium et Spes*, 07.12.1965), в розробці якої безпосередню участь приймав Іван Павло II. Визначальною тезою стала ідея про те, що «Собор наголошує потребу пошани для людини, щоб кожний уважав свого ближнього, і то без винятку, неначе «другого себе», мавши передовсім увагу на його життя і на необхідні для його гідного проживання засоби, щоб не взоруватися на отому багатієві, що ніяк не подбав про вбогого Лазаря» [3, с. 528]. В цьому документі мова йде про те, що закон і вимоги державної влади мають обмежені можливості в подоланні «негативних» сторін життєдіяльності людини (що є наслідком егоїзму), які роблять неможливим істинне спілкування між людьми (неможливість встановлення братньої любові в людському співтоваристві). Натомість людський егоїзм, крайній егоцентризм, прагматизм долається лише завдяки «любові, яка в кожній людині вбачає ближнього, брата» [2, с. 451]. Братня любов сьогодні означає стати ближнім для іншого, слугувати йому в самому широкому сенсі слова. Ось чому справедливість – це обов'язок захищати знедолених, бідних, нужденних, яким загрожує банальна смерть від голоду і холоду, хвороб, насильства, і водночас обов'язок захисту всіх форм життя на планеті Земля.

Генезис розвитку категорії «справедливість» у контексті неотомізму є невід'ємним від богословської спадщини Фоми Аквінського, який справедливість тлумачив як невід'ємну цінність тих чи інших моральних добродійностей [4, с. 135]. Особливий інтерес викликає його теза про те, що справедливість – це постійне прагнення повернути Богу і ближньому своєму те, що їм природно належить [4, с. 135]. Розвиваючи ідеї Ф. Аквінського Іван XXIII стверджував, що з суб'єктивного погляду справедливість реалізується в діях і поведінці людини, які ґрунтуються на бажанні бачити в іншій людині особистість, а об'єктивно вона є головним критерієм моральності і міжособистісних стосунках [5].

Самим лаконічним визначенням категорії «справедливість», яке використовується в християнському соціальному вченні (моральному вченні християнина), є наступне: «Кожному віддати належне» («*Suum cuique tribuere*»). Сучасний дослідник християнської етики Теодор Герр, інтерпретуючи це визначення, наголошує на тому, що справедливість є підґрунтям соціальної активності і водночас не містить в собі жодного змістовного критерію. На його думку, єдиним показником існування справедливості є наявність або відсутність рівності: «Рівне необхідно тлумачити як рівне, відмінне. Відмінність степені реалізованості особистостей і проектів особистісного життя приводить до того, що з плином часу в людському співтоваристві виникає диференціація в соціальному статусі людей і розподілу матеріальних благ. Справедливість необхідно визначати як процес – і в понятті і в його реалізації» [6, с. 94-95]. Принцип справедливості не може бути використаним рівною мірою до всіх людей загалом.

Неотомізм у контексті соціального вчення Церкви пропагує ідею поваги до загальних форм справедливості. Найбільш значимою стає така її форма, як соціальна справедливість. Соціальна справедливість регулює взаємовідношення в суспільстві за допомогою соціальних норм, вимог, законів. Іван Павло II стверджував, що соціальна справедливість є невід'ємною від соціального питання, яке

сьогодні набуває глобальних характеристик і торкається соціальних, політичних і економічних аспектів, структури проблем і моделей їх вирішення [7, с. 116].

Справедливість як цінність є важливою і значущою в сучасному світі, особливо в кризових умовах, коли права людини дискредитуються неправомірним бажанням підмінити справедливість критеріями корисності або абсолютизацією приватної власності. В таких випадках дія справедливості критично обмежується. Іван Павло II, бажаючи подолати такі обмеження, пояснював, що справедливість це не просто домовленість між людьми, а наслідок дії закону, що має місце на рівні сутнісних характеристик людини [4, с. 135]. З погляду теології, істина про людину дає можливість вийти за межі тлумачення справедливості як простої домовленості і відкрити нову форму солідарності та любові в справедливості. Іван Павло II зазначав, що в житті однієї справедливості замало. Обмежена справедливість може заперечувати саму себе в тих випадках, коли вона буде відділена від любові [8].

Прагнення організувати управління суспільним, економічним і політичним життям, послуговуючись принципами справедливості і солідарності, є невід'ємним від сутнісних характеристик душі людини як основи любові до інших людей. На II Ватиканському Соборі була підтверджена ідея про те, що людина не може розраховувати на допомогу Бога, якщо вона сама не діє за принципами братства по відношенню до людей, створених за образом і подібністю до Бога. Ставлення людини до Бога-Отця і ставлення людини до людини-брата взаємопов'язані між собою, на чому акцентується в Святому Письмі: «хто не любить, той не пізнав Бога» (1 Ів. 4, 8). В Декларації про ставлення Церкви до нехристиянських релігій («*Nostra aetate*», 28.10.1965) зазначається, що любов стане основою соціальних відношень лише тоді, коли буде знищена «основа всякої теорії чи практики, яка вводить різниці щодо людської гідності та звідси похідних прав між людиною і людиною, між народом і народом» [9, с. 310].

Підтверджуючи вищезазначене, Папа Бенедикт XVI констатував, що соціальне вчення Церкви реалізується в соціальній практиці, завдяки нормативним цінностям (моральним діям і вчинкам). Самими вагомими цінностями християни вважають справедливість і спільне благо: «справедливість не цурається любові і не є шляхом альтернативним милосердю: справедливість «невіддільна від любові», внутрішньо їй притаманна. Справедливість – це перший шлях любові, або, як сказав Павло VI, її «мінімальна міра», складова частина тієї любові, до якої закликає апостол Іоанн, коли закликає любити «ділом і істиною» [10, с. 7-8]. Любов завжди прагне бути справедливою, наприклад, визнаючи законні права кожної особистості (або народів) з метою побудови справедливого суспільства, заснованого на захисті прав людини. З іншого боку, любов переважає справедливість, завдяки логіці дарування і прощення. Справедливе суспільство, на думку Понтифіка, це не лише права і обов'язки, але це насамперед «безкорисливість, милосердя та єдність» [10, с. 8].

Бенедикт XVI зазначає, що любов як основа справедливості тісно переплетена з таким соціальним явищем, як всезагальне благо: «Любити кого-небудь означає бажати йому блага і використовувати для цього практичні зусилля» [10, с. 8]. Зрозуміло, якщо існує індивідуальне благо, то існує також і суспільне благо як складові суспільного життя, загалом. В Пастирській Конституції «Радість і надія (*Gaudium et*

Spes)» підтверджується, «із щораз тіснішої спів залежності, яка поступово поширюються на весь світ, виходить, що спільне добро – тобто ота сукупність вимог соціального життя, яка дозволяє і громадам, і одиницям досягти повніше власну досконалість, – сьогодні стає щораз то більше загальним, і тому обнімає і права, і обов'язки супроти цілого роду людського. Кожна громада повинна мати увагу для потреб і оправданих прямувань інших громад, а то й для спільного блага всієї людської сім'ї» [3, с. 526-527]. В енцикліці про цілісність людського розвитку в любові та істині (Caritas in veritate) Бенедикт XVI констатує, що «бажання загального блага і праця заради нього – вимога справедливості і любові» [10, с. 8]. В ситуації загострення глобальних проблем сучасності спільне благо і праця заради їх найшвидшого вирішення не можуть не стати складовою прогресивного розвитку окремих народів і націй, тому що «град людський набуває рис єдності і миру і певною степенню стає передбаченням і прообразом міста без кордонів, граду Божого» [10, с. 9].

Соціальна доктрина Церкви в одному ряду зі справедливістю називає солідарність. Тому що солідарність, на думку Івана Павла II, є самий короткий шлях до спокою і миру. Якщо мир – це наслідок справедливості, то «сьогодні можна сказати з впевненістю і силою біблійного ентузіазму: Opus solidaritatis pax, що мир – це плід солідарності» [4, с. 136]. Як уже було зазначено раніше принцип солідарності (дружба, соціальна допомога) є прямою вимогою Церкви в справі служіння ближньому: «Хоча між людьми бувають слухні розбіжності, то однакова гідність осіб вимагає, щоб дійти до більш гуманних і справедливих життєвих обставин. Бо надмірні нерівності, економічні і суспільні, між членами і народами однієї людської сім'ї викликають згіршення і спростивляються соціальній справедливості, слухності, гідності людської особи та й суспільному й міжнародному мирові» [3, с. 530]. В такому контексті солідарність є насамперед справедливий розподіл матеріальних і духовних благ у сучасній цивілізації. Солідарність – це одночасна активність членів суспільства в створенні таких справедливих соціальних умов життя людини, в яких ті чи інші суперечності будуть вирішуватися вчасно, найбільш адекватно (істинно), а головне без використання насильства. До форм солідарності належать «солідарність бідних між собою, багатих і бідних, найманих робітників між собою, працедавців і найманих робітників на виробництві, солідарність націй і народів» [2, с. 453].

Висновок. Неотомізм (у частині його соціального вчення) тлумачить справедливість як цінність християнської моралі. Як моральна цінність справедливість мотивує дії і вчинки людей (віруючих та людей доброї волі) в боротьбі за Добро (Бога, життя) і в запереченні Зла (диявола, смерті). «Шукайте перше Царство Боже та його справедливість, а все це вам додасться» (Мт. 6, 33). Останнє адресується всім віруючим людям і людям доброї волі, які наслідують традиції апостолів християнської віри, що прагнули «створити суспільні умови, які мають можливість зробити для всіх життя достойне людини і християнина» [2, с. 453].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Короткий Оксфордський політичний словник. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – С. 653-654.
2. Катехизм Католицької Церкви. – Синод Української Греко-Католицької Церкви, 2002 р. – С. 450-454.

3. Душпастирська Конституція про Церкву в сучасному світі «Радість і надія – Gaudium et spes» // Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, Декрети, Декларації. – Львів, Монастир Монахів Студійського Уставу: Видавничий відділ «Свічадо», 1996. – С. 499-619.

4. Цит. По: Компендіум соціальної доктрини Церкви. – К.: Кайрос, 2008. – 549 с.

5. *Іоанн ХХІІІ*. Енцикліка о мирі на землі (Pacem in terris) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.agnuz.info/tl_files/library/books/pacem

6. *Герр Т.* Справедливість і мир // Мелина Л. Нравственное действие христианина. – М.: Христианская Россия, 2007. – С. 91-132.

7. *Іоанн Павел ІІ*. Енцикліка «Трудом своїм» – *Laborem exercens*. // Енцикліки Его святейшества Папы Римского 1891, 1981, 1991 годов о труде и человеческой жизнедеятельности, нравственности и морали. – К.: Институт праксеологии, 1993. – С. 107-183.

8. *Іоанн Павел ІІ*. Послание ко Всемирному дню мира, 2004 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.agnuz.info/holy_material.html?id=291

9. Декларація про відносини Церкви до не-християнських релігій // Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, Декрети, Декларації. – Львів, Монастир Монахів Студійського Уставу: Видавничий відділ «Свічадо», 1996. – С. 305-310.

10. *Бенедикт ХVІ*. Енцикліка о целостном человеческом развитии в любви и истине – *Caritas in veritate*. – М.: Издательство Францисканцев, 2009. – 112 с.

Присухін С.І. Неотомістська рефлексія категорії «справедливість»

У статті запропонований аналіз неотомістського тлумачення сутнісних характеристик категорії «справедливість». Велику увагу приділено позиції Івана Павла ІІ в питаннях шляхів її утвердження в сучасному світі.

Ключові слова: *справедливість, праведність, соціальна справедливість, любов, братська любов, милосердя, справедливе суспільство, солідарність.*

Присухин С.И. Неотомистская рефлексия категории «справедливость»

В статье предложен анализ неотомистского понимания сущностных характеристик категории «справедливость». Большое внимание уделяется позиции Иоанна Павла II по вопросам путей ее достижения в современном мире.

Ключевые слова: *справедливость, праведность, социальная справедливость, любовь, братская любовь, милосердие, справедливое общество, солидарность.*

Prysuchin S.I. Neotomistics reflection of categories «justice»

The article presents the analysis of neotomist interpretation of consistent performance categories «justice». Much attention is paid to the position of John Paul II in the ways of establishing the modern world.

Key words: *justice, righteousness, social justice, love, fraternal love, mercy, just society, solidarity.*

Стаття надійшла до редакції 12.05.2011.